

TARİH

“tarih milletlerin hafızasıdır.”

BİLİNCİ

SAYI **42**

Nisan-Mayıs-Haziran
90 tl

TARİH VE
KÜLTÜR DERGİSİ

Prof. Dr. Mehmet ÇELİK
Prof. Dr. Bedri MERMUTLU
Prof. Dr. Kadir ESMER
Doç. Dr. Süleyman DOĞAN
Doç. Dr. Şevki IŞIKLI
Dr. Ahmet DAĞ
Hasan KONUK

Dijital ÇAĞ

004

Editör'den
Dr. Öğr. Üyesi Şükran Yaşar

078

Yeşil Küre Öyküsü
Prof. Dr. Mustafa Talha Gönüllü

İnsanlar ve âletler
Süleyman Seyfi Öğün

008

3d Printing
Dr. K. Kamil Yeşilkaya

086

010

Kuantum çağı (kuantik çağ)
İsmail Hakkı Aydın

094

Valide Sultan'ın Sivilceleri!..
Mehmed Fatih Can

"Dijital Edebiyat"a İlişkin Dağınık Düşünceler
Sadık Yalsızuçanlar

014

Dijital Eğitim
İlhami Aslan

100

016

Dünya beyin ağı, beyinlerarası internet (wbw) gerçek oluyor!
İsmail Hakkı Aydın

104

Postmodern Medya
Doç. Dr. Süleyman Doğan

Hiper - Teknolojik ve Ultra Gerçekli Düzendeki İktisadi ve Siyasi Olarak Yeni Bir Dünya
Ahmet Dağ

018

Dijital Kültür
Prof. Dr. Serhat Ulağlı,
Öğrt. Gör. Tuğçenur Aytekin,
Öğrt. Elif Ateş

108

024

Nanoteknoloji ve Günümüzdeki Uygulamaları
Prof. Dr. Kadir Esmer

120

Büyük Veri'nin Cinsiyet Veri Boşluğu
Duygu Aydemir

Kuantik Felsefe
İsmail Hakkı Aydın

028

Blokzinciri Teknolojisinin İş Dünyası ve Toplumsal Yaşama Etkisi
Prof. Dr. Cemal Zehir,
Melike Zehir (Doktora Öğrencisi)

128

032

Yapay Zeka Nedir?
Şehabettin Ünsüz

132

Teknoloji Bağımlılığı
Uzman Eğitimci Psikolog
Erdal Ataklı

İçine Girilen Dijital Çağ
Hasan Konuk

038

Günümüzde Yaşanan Pandemi Sürecinde Uzaktan Eğitim Sistemi Tarihine Genel Bir Bakış ve Dijital Platfonda Müzik Eğitimi
Emel Şenocak

134

044

Hiper Metinlerde Dijital Vatandaşlık: Türkçe ve İngilizce Wikipedia Karşılaştırması
Şevki Işıklı

140

Olgulardan Devşirilen Yöntemle Dijital Olanı Okuma Zorluğu: Dijital Sosyoloji
Mazhar Bağlı

İklim Değişikliğinin Türkiye Etkileri Beklenti ve Tavsiyeleri

Zekâi Şen

060

Sanal Âlemde Dinî Bilginin Hakikat Sorunu
Doç. Dr. Ömer Menekşe

142

070

Dinin Dijitalleşmesi ve Dijital Dinî Pratikler
Doç. Dr. Ömer Menekşe

151

Bankacılıkta Teknoloji Kullanımı ve Gelişimi
Muhammet Cerit

DİNİN DİJİTALLEŞMESİ ve DİJİTAL DİNÎ PRATİKLER

Doç. Dr. Ömer MENEKŞE

Diyamet İşleri Başkanlığı, Başkanlık Müşaviri, omenekse@gmail.com

İletişim ve teknolojinin insana tanıdığı imkânlarla modern dünyanın küresel boyutta büyük bir dönüşüm yaşadığı günümüzde, hızlı bilgi üretimine bağlı olarak her alanda sürekli yenilikler ve devasa gelişmeler meydana gelmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki bu gelişmeler, sosyal hayatımızı önemli ölçüde etkilemektedir.

Hızlı iletişim ağları sayesinde ülkeler, hatta kıtalar arasında haberleşmeler; kültürel ve bilişsel alışverişler kolayca yapılabilen, yüksek erişim vasıtalarıyla devasa hacimli bilgi terminallerinden ihtiyaç duyulan veriler rahatlıkla alınabilmektedir. Nitekim bugün uydular, bilgisayarlar, taşınabilir (akıllı telefonlar, tabletler vb.) hatta giyilebilir (akıllı saat vb.) dijital cihazlar sunduğu hizmetlerle bilgiyi yanı başımıza kadar getirmektedir.

Kitle iletişim araçları ve küreselleşme dalgası, zaman ve mekân farklılıklarını ve fiziki sınırları ortadan kaldırmış ve dünyayı küresel bir köye dönüştürmüş, insanlar arası iletişim ve beraberinde etkileşim de ivme kazanmıştır.

Yeni medya (internet, mobil uygulamalar, dijital platformlar, sosyal ağlar vb.) olarak isimlendirilen ve insanlar arası etkileşimi geleneksel medyaya (gazete, dergi, radyo, TV, sinema vb.) oranla müthiş bir hızla ulaştıran yeni iletişim teknolojilerinin gün geçtikçe çeşitlenmesi, işlevlerinin artması ve yaygınlaşması sosyal, iktisadî, kültürel ve siyasî alanlarda olduğu kadar din alanında da bir dijitalleşme sürecinin başlamasını sağlamıştır.

Öyle ki günlük hayatın bir parçası haline gelen dijital teknoloji, hayatı kolaylaştıran pek çok imkânı beraberinde sunarken bireysel ve toplumsal açıdan birtakım dönüşümlere de yol açmıştır. Mesafe ve alışık olduğumuz anlamdaki mekân mefhumları ortadan kalkarken, sanal kimlikler üzerinden interaktif bir ilişki tarzının gelişmesiyle kendine has dili, kültürü ve ahlâkı oluşmaya başlayan sanal âlem, gerçeklik algısının yanı sıra bireyin dinle kurduğu ilişki ve dinî bilgi edinme yöntemlerini de değiştirmiştir.

Gelişen dijital teknoloji ile birlikte dinî bilgi ve mesajlar, inanç, ilke ve doktrinler, kutsal metin ve ritüeller fiziksel ortamdan sanal ortama taşınmış, yüz yüze başlayıp sesli, görsel ve sanal (internet) olarak iletişimini devam ettirmiş, böylelikle de çok sayıda sanal/dijital cemaatler, dinî aktiviteler (online/sanal ritüeller), kullanıcıların birbirleriyle etkileşimini ve bilgi paylaşımını sağlayan sanal alanlar (blog, haber grubu, forum vb.) oluşmuştur.¹

1 Ömer Menekşe, "Dinin Dijitalleşmesi ve Mobil Uygulamalar", Dijitalleşen Din [Medya ve Din 2], ed. Mete Çamdereli, Betül Önay Doğan, Nihal Kocabey Şener, İstanbul: Köprü Kitapları, 2015, s. 151-152.

Kitle iletişim araçları ve medya organlarının sağladığı yeni imkânlardan yararlanarak, mesajlarını küresel ölçekte iletme çabasında olan dinler, başta internet olmak üzere elektronik ve dijital ortamın sunduğu fırsatları da değerlendirerek yeni atılımlar gerçekleştirmektedir. Artık görsel ve işitsel sanal dinî yayımlar yapılmakta, sanal camiler, kiliseler ve havralar açılmakta, sanal fetvalar ve sanal günah çıkarma imkânları sunulmakta, dinlerin kutsal metinleri milyonlarca insanın erişebileceği şekilde sanal ortama aktarılmaktadır.²

Dijitalleşen Din

Günümüzde iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı değişim ve gelişmeler kitleleri beraberinde sürükleyerek bilgi ve enformasyonun toplum hayatına hâkim olduğu postmodern bir çağın kapısını aralamıştır. İletişim teknolojilerinin özellikle de internetin sosyal hayatın her alanına nüfuz etmeye başlaması, iletişim kavramına yeni bir boyut kazandırmış, interaktif bir iletişim ortamı meydana getirmiştir. Tarihin bütün devirlerinde ve bütün toplumlarda daima kendisiyle karşılaşılan evrensel bir olgu olan din olgusu da bu yeni iletişim ortamındaki yerini almış, kendilerini temsil eden kitle iletişim araçları aracılığıyla mesajlarını kitlelere ulaştırma imkânı elde etmişlerdir.³

Dijital teknolojide yaşanan gelişmeler, yeni medya ortamlarının çeşitliliği, işlevselliği ve din ile etkileşiminin artması, zamanın ruhuna uygun yeni tanım ve kavramsallaştırmaları da beraberinde getirmiştir. Özellikle 1990'lı yılların ortalarından 2000'li yılların başlarına kadarki dinî içeriklerin internet ortamıyla buluşması sürecinde, din/dinler ile bilgisayar teknolojilerinin karşılaşmasını ve insanların dinî ve manevî hayatlarının sanal dünyaya taşınması anlamında (Cyber/Virtual Religion) “Sanal Din” kavramı yaygın olarak kullanılmıştır. 2000'li yıllardan sonra internet ortamında interaktivite seviyesinin artmasıyla birlikte, din/dinlerin interneti bir iletişim aracı olarak kullanmasını ifade eden “Religion Online”, ve din/dinlerin, interneti ve yeni medyayı bir etkileşim dinî, manevî tecrübelerin yaşanabileceği interaktif bir sanal ortam olarak kullanmasını ifade eden “Online Religion” şeklinde bir kavramsallaştırma yoluna gidilmiştir.⁴

Bu noktada son yıllarda, çevrimiçi dinî pratiği ifade etmek üzere Sanal Din ve Online Religion/Religion Online tanımlarını da içerisine alan “Dijital Din” kavramı daha yaygın olarak kullanılır hale gelmiştir.⁵ Böylelikle din, dijital ortam/platformları kullanarak kendisine yeni bir temsil alanı açmıştır. Dijital teknoloji sayesinde geleneksel medya araçları ile uzanamadığı mesafelere erişme imkânı yakalayarak küresel bağlama yerleşmiştir.⁶

Dijitalleşme denildiğinde akla ilk olarak internet tabanlı medya formları gelmektedir. Dijital medya; bilgisayar, mobil cihazlar, tablet, podcast, 3D sanal dünyalar, web siteleri ve hatta e-postaları içerisine alan oldukça geniş bir kavramdır. Dijital medyayı radyo, TV, gazete vb. geleneksel medya biçimlerinden farklı kılan belirgin özellikler bulunmaktadır:

2 Talip Küçükcan, “Dinî Yayıncılıkta İnternet (Sanal Dinî İletişim Açısından Yeni Alanlar ve Yeni Stratejiler)”, II. Uluslararası Dinî Yayınlar Kongresi, Sesli - Görüntülü Dinî Yayıncılık, 05-07 Kasım 2004, Ankara, 2005, ss. 211-220, s. 213,227.

3 Mehmet Haberli, “Dinlerin İnternet Ortamındaki Temsili ve Dağılımı”, The Journal of Academic Social Science Studies, 2013, c. VI, sy. 1, ss. 859-873, s. 860-861.

4 Geniş bilgi için bk. Mehmet Haberli, Sanal Din: Tarihsel, Kuramsal ve Pratik Boyutlarıyla İnternet ve Din, İstanbul: Kayıhan Kitapevi, 2014, s. 61-70.

5 Mehmet Haberli, “Dijital Çağda Din ve Dindarlığın Dönüşümü”, Medya ve Din Araştırmaları Dergisi (MEDİAD), 2019, c.2, sy.2, ss.307-335, s. 309-310; Ayrıca bk. Heidi Campbell, “Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media”, Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds, ed. Heidi Campbell (Abingdon, Oxon ; New York: Routledge, 2012), s. 1-22.

6 Ergün Yıldırım, “Dini Ağ Toplumunun Doğuşu”, Din ve Hayat TDV İstanbul Müftülüğü Dergisi, 2019, sy. 39, ss.16-19, s.17.

- İletiler ile verilerin kolay ve hızlı iletilmesini sağlayan dijitallik,
- Metin, ses, resim, video benzeri her türlü veriyi tek bir dijital platform aracılığıyla bütünleştirme ve toplayabilmesini ifade eden yakınsama,
- Kullanıcılar arasında senkronik/asenkronik iletişime imkan sağlayan interaktivite (etkileşimlilik),
- Ara yüzdeki metin, resim, video ve benzeri içerikler arasında geçiş yapılabilmesini sağlayan hipermetinlilik.⁷

Dijital din olgusuna zemin hazırlayan temel bileşenler bilgisayar ve akıllı telefon başta olmak üzere taşınabilir mobil cihazlardır. Dinin, dijital dünya içerisinde yayıldığı bileşenler gittikçe çoğalmaktadır. Özellikle internet arama motorlarında din ile ilgili bir kelime veya cümle yazıldığında binlerce dinî web sayfası

ile karşılaşmak mümkündür. Bu sayede herkesin kolayca erişebildiği milyonlarca dinî dokümanı içinde barındıran web siteleri, dinlerle ilgili önemli propaganda alanı sağlamaktadır.⁸ Ayrıca web sitelerinin yanı sıra dijital ses kayıtları, videolar, PC oyunları, mobil uygulamalar, e-mail ve sosyal medya da dijital dinin bileşenlerinden birkaçını oluşturmaktadır.⁹

Şüphesiz dinin dijitalleşmesi ile birlikte, gelişen iletişim teknolojileri dinî tecrübe ve alışkanlıklara sirayet edebilmekte ve onları dönüştürebilmektedir. Böylelikle dijital kültür içerisinde harmanlanan din ve dinî kimliğin/dindarlığın mahiyet ile sınırlarının yeniden ele alınıp tanımlanması zarureti ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda bazı dinî çevrelerde dijital din olarak vasıflandırılan dijital kültür tabanlı din ve dindarlık biçimlerinin dinin bir kısım adab ve erkânını zedeleyebileceği endişesinin olduğunu da belirtmek gerekir. Bununla birlikte din ve dindarlıktaki dijitalleşmenin bazı noktalarda dini daha kolay yaşanır hale getirebileceği de yadsınamaz bir gerçektir.¹⁰

7 Haberli, "Dijital Çağda Din ve Dindarlığın Dönüşümü", s.308.

8 Haberli, Sanal Din, s. 52.

9 Haberli, "Dijital Çağda Din ve Dindarlığın Dönüşümü", s.310.

10 Haberli, "Dijital Çağda Din ve Dindarlığın Dönüşümü", s.312.s

Dijital Dinî Pratikler

Dijitalleşme ile birlikte teolojik alan da dijitalleşme sürecinin bir parçası haline gelmiş, pragmatik imkanlar sunmasının da etkisiyle dinî iletişimsel ortamlar hızla dijitalleşmiş, bunun neticesinde de online/ sanal ya da dijital dindarlık denilen yeni bir dindarlık formu, çeşitlilik arz eden dijital pratikler ortaya çıkmıştır. Din adamları da bu teknolojik gelişmeye süratle uyum sağlamışlardır. Kullanıcılar, dijital medyayı dinî bilgiye erişim ve eğitim gibi ihtiyaçlarının yanısıra bir kısım dinî pratiklerini kolaylaştırmak amacıyla bazen araç bazen de bir ortam olarak kullanır olmuştur.¹¹

Bu kapsamda teknolojinin insanın dinî yaşantısına nasıl yansıdığını göstermesi açısından önem arz eden, insanın elde ettiği tecrübeler üzerinden kullanımı son derece kolay olan dinî teknolojik uygulamalar ve aletlerden ibaret bu dijital dinî pratikleri şu başlıklar altında ele alabiliriz:

1. Kutsal Mekânların Teknolojikleşmesi

Son yıllarda internetin yaygınlaşması ve internet ortamındaki uygulamaların genişlemesi ve çeşitlenmesine paralel olarak görsel-işitsel ve üç boyutlu teknolojilerin gelişmesi, kutsal mekanların mobil güvenlik kameraları, dijital ses sistemleri, projeksiyon, hutbe ve vaazların ekranlarından okunduğu prompter, tablet ve bilgisayarlar vb. teknoloji ile donatılmasını, beraberinde bu mekanların CD-Rom ve internet benzeri sanal ortamlara taşınmasını sağlamıştır. Hatta kutsal mekânların sanal ortamda ziyaret edilmesi; interaktif özelliğiyle bireyin kutsalla iletişim kurmasını temin noktasında multimedya destekli bir ortam hazırlamıştır. Özellikle interaktif teknolojilerin gelişmesi neticesinde, kutsal mekânların da içerisinde yer aldığı üç boyutlu sanal dünyalar¹² ortaya çıkmıştır. Üzerinde üç boyutlu birçok sanal kilise, cami, katedral ve sinagog gibi kutsal mekânın yer aldığı Activeworlds, Second life ve Muxlim Pal gibi sanal dünyalar, fiziksel mekânların üç boyutlu simülasyonlarını internet ortamına taşımışlardır.¹³

2. Dinî Grup ve Kurumların Dijitalleşmesi

Müslümanlar Hz. Peygamber'in vefatından sonra dinin idamesi için bazı kurumlara ihtiyaç duymuşlardır. Bu ihtiyaç da daha çok sahih bilginin temin edilmesi, ibadet hayatının tanzim edilerek bir disiplin içinde yürütülmesi, manevî ve ahlaki davranışların eğitim yoluyla kazandırılması vb. sebeplerden doğmuştur. Günümüzde özellikle genel kabul görmüş dinî cemaatlerin, resmi dinî kurumların internette oluşturdukları ya da oluşturmaya çalıştıkları yapılar ya da sosyal ağların oluşmasında İslam'ın ilk dönemlerinden bu yana kurumsallaşma sebebi olarak gösterilen söz konusu amaçların yansımalarını görmek mümkündür. Böyle bir yapılanmanın internette mevcudiyetinin temel sebebi de, kimliği muhafaza etmenin sadece geçmişi korumakla mümkün olmaması, geleceğe yönelik, ideal, tasavvur ve hedeflerin genç nesillere aktarılması zarureti ve internetin de bu aktarım için vazgeçilmez bir alan olmasıdır.¹⁴

Dijitalleşme zaman ve mekândan bağımsız, fiziksel var olmanın zorunluluk arz etmediği sosyal bir iletişim alanı sunması; coğrafi yakınlığın şekillendirdiği geleneksel cemaat yapılarının yanı sıra sanal yakınlığın şekillendirdiği sanal cemaat yapılarının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

11 Menekşe, "Dinin Dijitalleşmesi ve Mobil Uygulamalar", s. 151-152.

12 Sanal dünyalar; bireylerin kendi görsel simgeleri olan avaturları (sanal karakterleri) kullanarak birbirleri ve çevreleriyle etkileşim içerisine girebildikleri simülasyonlu daimi sanal alanlardır. Bk. Mehmet Haberli, "Dini Tecrübe Aracı Olarak Sanal Ritüeller", Akademik Araştırmalar Dergisi, 2013, c. XV, sy.57, s. 17-36, s.29, dip not, 61.

13 Haberli, "Dini Tecrübe Aracı Olarak Sanal Ritüeller", s.28-29.

14 Mehmet Görmez, "Din, Kimlik ve Diyanet İşleri Başkanlığı", VI. Avrasya İslam Şurası, 5-9 Eylül 2005, İstanbul, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015, ss. 146-151, s. 151.

Özellikle de yüzyılın kâbusu haline gelen koronavirüs salgını, bütün dinlerin faaliyetlerini ve vecibelerini kısıtlamasına yol açmıştır. ¹⁵ Böylelikle birçok dinî grup ve kurum, dinî faaliyetlerini sürdürmek için internet ortamına yönelmiş, öğretilerinin bilinirlik, görünürlük, tanıtım ve erişimine yönelik siteler oluşturmuş, dijital ortamları kullanarak örgütlenme, haberleşme, temsiliyet sağlama, kitleselleşme ve organize olma imkânlarını elde etmişler, kendi dinî fikir, görüş ve yaklaşımlarını bireylere veya topluluklara aktarmışlar, sosyal medya hesapları açarak yaygınlıklarını sağlamışlardır. ¹⁶

Dinî gelenekler açısından düşünüldüğünde; Hıristiyanlar mensup oldukları kiliseye göre buluşma, Müslümanlar küresel bir ümmet meydana getirme, sosyal hayattan nispeten izole olmuş paganlar ve daha birçok inanca mensup olan kişiler bu örgütlenmeler sayesinde dindaşlarıyla bir araya gelme imkânı bulmuşlardır. ¹⁷

Şu bir gerçek ki, az çok tüm geleneksel, modern ve post modern toplumlarda var olan dinî grup ve kurumlar, sanal cemaatler/topluluklar; yüce bir amaç etrafında kendine bağlı olanları motive edip onlara mesajlarını ulaştırmayı hedeflemektedir. Bu hedefi gerçekleştirmek için de internet ve sosyal medyanın sunduğu teknolojik imkânlarla dinî içerik üretmekte, bu içeriği istediği kişilerle paylaşabilmekte, başlık oluşturarak dinî konuları tartışabilmekte, yorum yapabilmekte, kutsal metin okuma, dua etme gibi sanal dinî aktivitelere katılabilmektedir. ¹⁸

Dijital kitle iletişim araçları ve dinî ilişkiler konusunda araştırmalar yapan Heidi Campbell, yeni medya araçlarının dinî topluluklar tarafından kolayca kullanılmasının belli başlı sebeplerini şu şekilde sıralar: Dini yaymak, halka sabit/çekirdek inançları ulaştırmak, grup seçimini/tercihini kuvvetlendirmek için iletişim ağını kolaylaştırmak, daha geniş toplumsal kesimi etkilemek, dinî ibadetleri/pratikleri yapmaya yardım etmek vb. ¹⁹

Bu bağlamda dinî akımlar ağ içine yerleşerek burada yaptığı tanıtım ve kamusal etkinlikler ile küresel bir nitelik kazanmışlardır. Bu konuda gerek geleneksel tarikat grupları gerekse modern cemaat yapıları aynı tutum içerisinde olmuşlardır. Zira hepsinin gayesi topluma mesaj sunmak, görüş veya fikirlerini muhataplarına kesintisiz bir şekilde aktarabilmektir. Bu nedenle dijital platform, kendilerini anlatmaları ve göstermeleri için oldukça etkin bir platformdur. Bu açıdan dinselliğin dijitalleşmesi oldukça evrensel bir boyutta bütün dinî akımları kapsamaktadır. Moderniteye oldukça mesafeli davranan dinî akımlar bile dijital teknoloji ve ağlardan kaçınmamaktadır. Çünkü ağlar, insanların hem bilgi/bilinç hem de duygu dünyalarını dizayn, koordine ve domine etme konusunda bir tür tekel hâline gelmiştir. ²⁰

3. Dinî Bilgelik ve Liderlik Pratikleri

Çevrelerindeki insanlar için referans görevi üstlenen ve onlara pek çok konuda rehberlik eden etkili veya meşhur birçok dinî kimlik; mensupları ve takipçileri üzerinde sahip oldukları otoritedeki zayıflığı minimize etmek için, internet özellikle de sosyal medya kanallarını kullanarak dinî kaygı ve ilgileri olan kullanıcılarla buluşma ortamı sağlamaktadır. Örneğin Katolik âleminin ruhani lideri ve Vatikan Devlet

15 Muhittin İmıl, "Kutsal Dünyanın Virüsle İmtihani: Post-Pandemik Dönem ve Din", Dini Araştırmalar Dergisi, 2020, c.23, sy.57, ss. 65-94, s. 74.

16 Mehmet Emin Kalgı, "Koronavirüs Salgını ve Dindarlıkla İlgili Yapılmış Ampirik Çalışmaların Analizleri", Dokuz Eylül İlahiyat Fak. Dergisi, sy.53, 2021, ss. 111-132, s. 115; Muhammed Yamaç, "Sosyal Medyada Dini Topluluklar", Kocaeli İlahiyat Dergisi, 2020, c.4, sy.1, ss. 101-122, s.112.

17 Haberli, Sanal Din, s. 161-162.

18 Mehmet Haberli, "Yeni Bir Örgütlenme Biçimi Olarak Sanal Cemaatler", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2012, c. I, sy. 3, ss. 118-134, s. 131; Ayrıca bk. Necdet Subaşı, "Sanal Cemaat Örüntüleri", Bilişim Toplumuna Giderken: Sosyoloji ve Hukukta Etkiler Sempozyumu, Ankara: Türkiye Bilişim Derneği, 2001, ss.105-112.

19 Mehmet Akgül, "Dijitalleşme ve Din", Marife, 2017, c.17, sy. 2, ss.191-207, s. 204.

20 Ahmet Eskicumalı-Yıldız Kol, "Dijital Medya ve Din", İletişim Çalışmaları-2019, ed. Aytekin İşman vd. Sakarya Üniv. İletişim Fak. Yayınları, 2019, ss.12-19, s. 15.

Başkanı Papa Franciscus'un Twitter'da 47 milyondan fazla takipçisi, dünyaca ünlü Budist Rahip Dalai Lama'nın (Tenzin Gyatso) 19 milyon Twitter, 14 Milyon Facebook takipçisi ve tanınmış İslâm âlimlerinden Eski Dünya İslâm Âlimler Birliği Başkanı Yusuf al-Karadâvî'nin ise 2,5 milyon Twitter takipçisi bulunmaktadır. Sözü edilen dinî lider ve kanaat önderleri sosyal medyayı; takipçilerini bilgi-lendirmek, yaptıkları seyahat ve faaliyetlerden haberdar etmek ve önemli meseleler hakkında görüşlerini açıklamak amacıyla kullanmaktadır. Takipçileri ise, söz konusu dinî lider ve kanaat önderlerinin paylaşımlarını beğenerek, paylaşarak veya retweet ederek bu mesajların milyonlarca kişiye aynı anda ulaşmasını sağlamaktadır.²¹

Öyle ki ilgili platformlarda ön plana çıkan, insanları dinî konular ve bağlamlar çerçevesinde sayfalarında tutmayı başaran, bir nevi "sosyal medya fenomeni" olan bu şahsiyetlerin ciddi sayıda takipçileri ve abone-leri bulunmaktadır.

4. Dinî İçerikli Kişisel Paylaşımlar

Günümüzde hemen herkesin sanal ortamda farklı platform aracılığıyla takip ettikleri ya da takip eden-leri vardır. Söz konusu ortamlarda görünür olmak kişiler, gruplar ya da kurumsal yapılar açısından bir var olma biçimidir. Var olmak yani 'orada' olmak, 'orada' olup bitenlerin kurgulanışına müdahil olmaktır. Başka bir deyişle 'oyuna' dâhil olmaktır. Zira insanlar ya da gruplar görünür olduğu oranda hakları talep etmekte, siyasallaşmakta, kitleleşmekte ve temsil edilmektedir.²²

Bu kapsamda kendine bu platformlarda yer bulan kullanıcıların bir kısmı, bazen sosyal statü ve toplumsal kabul için, bazen olduğundan daha dindar görünmek için bazen ise sadece kendi iç tatminlerini gidermek için dinî içerikli resim, video, tablo, kısa ya da uzun metinler, dinî capsler, dinî mekânlar, dinî belgeler veya kutsal sözler paylaşmakta, ya da yapılan bir paylaşım yorum yazmakta yahut yaptığı dinî aktiviteleri ifşa edebilmekte veya dinî sohbetlere katılıp etkileşim halinde olabilmektedir. Ortama dâhil olan diğer bir kısım da offline yaşamlarındaki düşünce ve tutumlarını artık online ortamlar için de geliştirmekte, İslam'ın bireylere yüklediği tebliğ ve irşad vazifesinin dijital ortamda da pratiğe dökülmesi gerektiği inancıyla, dinî bilgileri aktarma, dolayısıyla dini/İslam'ı oradan tebliğ etme gayesi ile paylaşımlarda bulunmaktadır.²³

5. Dijital İbadet (Sanal Ritüel)

Dijitalleşme, interaktivite özelliğiyle; kutsal mekânları ziyaret etme, dua isteme ve daha birçok dinî ge-leneğe ait çeşitli ibadet şekillerini sanal ortama taşımış ve sanal ritüeller olarak ifade edilen ibadet şekill-erini ortaya çıkarmıştır. Böylelikle bireyler evlerinden ayrılmadan kutsal metin ve dua okuma, dua etme/isteme, tören ve ayin gibi bir kısım dinî aktiviteleri bu yeni iletişim ortamında tecrübe etme imkânı elde etmiştir. Zaman ve mekâna bağlı kalmaksızın bloglar, forumlar, sohbet odaları vb. herkese açık sanal ortamda, -özellikle de günümüzde oldukça popüler hale gelen Facebook, Twitter ve Instagram gibi sosyal medyada gerçekleştirilen bu ritüeller, gerçek hayatta bir kısım dinî tecrübeleri yaşama imkânı bulamayan bireylerin bu ihtiyaçlarını, kısmen de olsa sanal ortamda karşılayabilmelerini sağlamıştır. Kudûse gidip Batı Duvarı (Ağlama Duvarı) önünde dua etme imkânı bulamayan diasporadaki Yahudilerin, dua istekler-ini bazı web siteleri aracılığıyla Ağlama Duvarı'na gönderebilmesi; gerçek hayatta Kâbe'yi tavaf etme imkânına sahip olamayan bir Müslümanın, Second Life içerisindeki sanal hac uygulamasıyla bu tecrübeyi elde etmesi bunun somut örneğidir.²⁴

21 Mehmet Haberli, "Dijital Dünyada Dinî Bilgiye Erişim", Din ve Hayat TDV İstanbul Müftülüğü Dergisi, 2019, sy. 39, ss.75-77, s. 77.

22 Faruk Karaaslan, "Post Seküler Din Halleri Dinin Dijitalleşmesi", Dijitalleşen Din, [Medya ve Din 2], ed. Mete Çamdereli, Betül Önay Doğan, Nihal Kocabay Şener, İstanbul: Köprü Kitapları, 2015, ss. 13-36, s.32.

23 Bk. Mustafa Derviş Dereli, Dini Kimliklerin Sosyal Medyada Akışkanlaşması: Siber-Etnografik Bir Araştırma, Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniv. SBE., Din Sosyolojisi Bilim Dalı, 2018, s. 254-264.

24 Haberli, "Dini Tecrübe Aracı Olarak Sanal Ritüeller", s.26-28.

Dijitalleşmenin din ve dindarlığa etkilerinden biri de dinî pratiklere yardımcı ve onları kolaylaştırıcı dijital cihazların geliştirilmesidir. Bu kapsamda Kur'an okuyan kalem, namaz öğreten/kıldırıcı seccade, konuşan tesbih, kiblematik, zikirmatik, besmele çeken bardak, dinî mobil uygulamalar²⁵, dijital dinî oyunlar²⁶ gibi kişilerin dinî pratiklerini teknoloji üzerinden doğrudan veya dolaylı yaşayarak yansıttıkları dijital aletler teknoloji ve dindarlık bileşkesinde inovatif bir görünüm arz etmekte, teknoloji ile mobilize olan, kendini teknolojiyle ifade eden ve dinî motivasyonunu teknoloji doğrultusunda arttırmaya çalışan dindar kişilerin ibadetlerini sistematik bir şekilde yerine getirmesinde yardımcı olmaktadır.²⁷

6. Dinî Bilginin Dijitalleşmesi

Bilişim ve bilgi işlem teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte Kur'an ve hadis gibi önemli tüm dinî külliyat dijital ortama aktarılmış veya dijitalleştirilmiş, web sitelerinde herkese açık olarak yayımlanan, internetin olduğu her ortamdan ulaşılabilen, on binlerce dinî kitap barındıran dijital dinî kütüphaneler (elektronik kütüphane/sanal kütüphane) oluşmuştur. Böylelikle bilgiye erişim ve bilgiyi işleme noktasında artık dijital araçlar ve yöntemler tercih edilir olmuştur. Artık makaleler, kitaplar ve yazılı olan bütün materyaller, dijital ortamda bulunabilmekte ve bilgisayarlardan, tabletlerden, akıllı telefonlardan erişilebilir hâle gelmektedir.²⁸

Ayrıca son yıllarda akıllı telefon, tablet benzer mobil iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması ve sosyal medya kullanım oranının yükselmesi, bu teknolojilerin dinî amaçlı kullanımını oldukça arttırmıştır. Söz konusu mobil cihazlara yüklenen dinî uygulamalar kullanıcıların dinî hayatını kolaylaştırıcı ve zenginleştirici bir işlev görmektedir. Namaz öğretici programlar, Kur'an/tecvit öğrenmeye veya hafızlık yapmaya yardımcı olan, ilmihal ve hadis külliyatlarını içeren uygulamalar akla gelen ilk örneklerdir. Bu uygulamaların bazıları, kullanıcılara görsel- işitsel yollarla ibadetleri öğrenmede rehber işlevi görmektedir. Bir kısım uygulamalar da kullanıcılara dinî metinler üzerinde çalışma, belirli anahtar kelimelerle arama yapma, kaldıkları ve beğendikleri yeri işaretleme kolaylığını sunmakta, ilgili metinle alakalı farklı görüş ve yorumları diğer sosyal medya kullanıcılarıyla paylaşma imkânı tanımaktadır.²⁹

7. Dinî Kutlama ve Tebrikler

Dinî duyguların yoğun yaşandığı dinî önemi haiz kutsal gün ve gecelerde, dinî bayramlarda kullanıcıların daha fazla dinî içerik paylaştıkları ya da sosyal medya ortamlarında dinî içeriklerin dolaşımının diğer günlere nazaran artış gösterdiği gözlenmektedir. Bu çerçevede kutsal metinler eşliğinde dua başta olmak üzere bazı dinî pratikler ön plana çıkmakla birlikte en çok karşılaşılan ritüellerden biri kutlama mesajlarıdır³⁰

25 Bk. Menekşe, "Dinin Dijitalleşmesi ve Mobil Uygulamalar", s. 151-173.

26 Bk. Bilal Yorulmaz, "Dijital Oyunlardaki Din ve Din Eğitiminde Dijital Oyunların Kullanılma İmkânı", Dijitalleşen Din [Medya ve Din 2], ed. Mete Çamdereli, Betül Önay Doğan, Nihal Kocabey Şener, İstanbul: Köprü Kitapları, 2015, ss.365-410.

27 Mustafa Çuhadar, "Makinizm Çağında Dinsellik", MEDİAD: Medya ve Din Araştırmaları Dergisi, 2020, c. III, sy. 2, ss. 241-263, s. 255. Ayrıca bk. Büşra Doğan, Dindarların Dini Teknolojik Aletlerle Etkileşimi: Tekno-Dindar Pratikler, Yüksek Lisans Tezi, Mardin: Artuklu Üniv. SBE., Sosyoloji Ana Bilim Dalı, 2018, s. 31-54.

28 Mehlika Karagözoğlu Ashyüksük, "Dijital Kütüphaneler ve Kil Tabletlerden Elektronik Tabletlere Geçişin Kısa Öyküsü", Din ve Hayat TDV İstanbul Müftülüğü Dergisi, 2019, sy. 39, ss.112--115, s.113.

29 Haberli, "Dijital Dünyada Dinî Bilgiye Erişim", s.76.

30 Haberli, "Sosyal Medyada Dini İnanç ve Ahlaki Değerlerin Dejenasyonu Üzerine Bir Değerlendirme", I. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı, Karabük Üniv. Yayınları, ss. 640-648, s.643.

Sonuç

Tarihin bütün devirlerinde ve bütün toplumlarda daima kendisiyle karşılaşılan evrensel bir olgu olan Din, iletişim alanındaki gelişen ve değişen iletişim araçlarını kullanarak mesajlarını muhataplarına iletmekte ve iletişim araçları da, dinî iletinin daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamaktadır.

Dijitalleşmenin gelişmesiyle din, inanç, ilke ve doktrinleri, kutsal metin ve ritüelleri, dinî bilgi ve mesajları, fiziksel ortamdan sanal ortama taşımış böylece dinî oluşumlar; yeni gelişmelere kayıtsız kalmamış, toplumsal değişime ayak uydurmaya çalışmıştır.

Din; iletişim araçlarının sunduğu imkânları zamanına ve yerine göre değişik formlarda ve pratiklerde kullanmaktadır. Öyle ki dinin dijitalleşmesi ve dijital platformda yer bulması neticesi kutsal mekânların teknolojikleşmesi, cemaat, tarikat vb. dinî grup ve toplulukların dijitalleşmesi, meşhur dinî liderlerin dijital platform kullanımı, dinî içerikli kişisel paylaşımlar, kutsal metin ve duaların okunması, dua talebi ve sadaka gibi ibadetler için halkalar oluşturularak gerçekleştirilen dinî ibadet (ritüel), önemli kaynak ve dinî bilgilerin dijitalleşmesi, dinî kutlama ve tebrikler ile dinî içerikli e-posta ve WhatsApp, Telegram, Bip vb. çeşitli uygulamalarda dinî içerikli chat gruplarının oluşması gibi dinî pratikler ortaya çıkmıştır.

Mekanik veya dijital teknolojilerle dinî pratiklerin ana mecrası insandan makineye geçmiş, bu da beraberinde yabancılaşma, ticarileşme ve küreselleşmeyi getirmiştir. Örneğin dua ibadeti, içli bir şekilde yakarıştan tıklamaya indirgenmiş; ölenlere dua okuma, ölenlerin kabirlerini ziyaret etme gibi dinî pratikler sanallaşmıştır. Bütün teknolojilerin bireysel ve toplumsal hayatı değiştirdiği ve dönüştürdüğü göz önüne alındığında dinsel makinizmin, teknolojik aygıtlara uyarlanmış bir dindarlık türünü ortaya çıkaracağı düşünülebilir. Bu, dinî bilgiye erişim veya dinî temsilden öte bir durumdur.

Dinî hayat, her dönemde geleneksel yöntemleriyle sürdürülmektedir. Bununla birlikte teknolojinin sunduğu alternatif pratiklerin dikkatlice kullanılması önem arz etmektedir. Dolayısıyla teknolojinin yeni sürümü olan dijital ortamlar konusunda esas olan nasıl bir ahlakla bu dijital dünyaya yaklaştığımızdır. Besmele çeken bardağı sadece değişim değeri olgusu üzerinden tasarlırsak başka bir olguya, çocukların dinî bir ritüeli öğrenmelerinin aracı olarak kodlarsak başka bir olguya denk düşmektedir. Onun için bugün dindar seccadenin dinsiz müritlerinin türeyebileceği gibi, temel bilgi kaynağının dijital ortamlar olduğu bir çağda dinî bilginin kendisine yer bulabileceği alanların açılması da mümkündür. Burada Müslümanlar açısından birinci tehlike dijital ortamlar ve dinî semboller üzerinden sekülerleşmenin yaşanmasıdır. Diğer bir tehlike ise müslümanların seküler yaftası yememek adına ya da sekülerleşmemek adına her türlü yeni teknolojik gelişmeye yabancı kalması ve günden mahrum kalmasıdır.

Bu itibarla dijital dünyanın sunduğu bilgi yığını içinde paylaşılan dinî bilgilerin güvenilirliği ve doğruluğu son derece önemlidir.